

Velvyslanec mimo službu Hermann Huber

Uprchlíci z NDR na Německém velvyslanectví v Praze v roce 1989

Historické zpracování událostí, jež vedly k německému znovusjednocení, nemůže nebrat na zřetel dramatické děje z pozdního léta a podzimu roku 1989 v Praze, kdy se tisíce uprchlíků z NDR snažily nalézt útočiště na velvyslanectví Spolkové republiky Německo. Náhlý nápor na velvyslanectví, který se strhl v srpnu 1989, nebyl pouze svým rozsahem něčím, co tu ještě nebylo, ale představoval také kvalitativně zcela novou situaci, se kterou bylo třeba se vypořádat. Ta nakonec 3. listopadu 1989 vyústila v nová pravidla o vycestování, která proměnila železnou oponu a Berlínskou zeď v minulost. Tento fakt se mi jeví v dosavadní dokumentaci věnované německému sjednocení jako přinejmenším nedostatečně přítomný, je-li vůbec zmíněn.

Uprchlíci z NDR byli na našem pražském velvyslanectví vždy, tedy po celou dobu, co jsme v Lobkovickém paláci. Před mým nástupem do funkce velvyslance v ČSSR v listopadu 1988 jsem byl s touto skutečností v Bonnu seznámen. Kromě toho jsem Prahu navštívil během jedné služební cesty již v prosinci 1984, v době, kdy se muselo velvyslanectví postarat o velkou vlnu uprchlíků. V okamžiku mého příjezdu jich bylo přibližně 160. Tato problematika mi tedy nebyla cizí. Na ministerstvu pro vnitroněmecké záležitosti (BMB) jsem byl také zasvěcen do tajů vykupování a do role, kterou v této souvislosti hrál Dr. Vogel.

Když jsem tehdejšímu prezidentovi Husákovi 17. prosince 1988 předal svou pověřovací listinu, žádní uprchlíci z NDR na velvyslanectví nebyli. První lidé hledající útočiště se objevili teprve v únoru a březnu roku 1989. Dostali se k nám buď přes plot velvyslanectví, nebo tak, že se jim tím či oním způsobem podařilo přelstít přísné hlídky veřejné bezpečnosti, které všechny návštěvníky kontrolovaly. Ubytovali jsme je v podkroví budovy velvyslanectví, které bylo pro tyto potřeby nouzově upraveno, zásobovali je potravinami a obrátili se, tak jak to bylo obvyklé, na BMB.

V následujících měsících se počet těch, kteří hledali útočiště a kteří se zároveň zdržovali v budově velvyslanectví, pohyboval mezi pěti až třiceti osobami, v závislosti na tom, jak rychle a hladce probíhala jednání mezi BMB a právníkem Dr. Vogelem. V praxi to pro uprchlíky znamenalo, že se s určitým příslibem od Dr. Vogela vrátili do NDR, a tam si podali

regulérní žádost o povolení vycestovat do Spolkové republiky. To jim bylo zpravidla po více měsících umožněno. Povolení nedostali pachatelé trestných činů podle zákona NDR a osoby, které se útekem chtěly vyhnout plnění povinné vojenské služby. Totéž platilo i pro osoby obeznamené s důvěrnými informacemi.

Jelikož jsme považovali za správné a důležité zapojit do určité míry československé úřady, informovali jsme čas od času vedoucího příslušného oddělení na ministerstvu vnitra o počtech osob, které hledaly na velvyslanectví pomoc, pochopitelně aniž bychom udávali jejich jména. Bylo to pro nás o to snažší, že jsme si mohli být jisti, že naše sdělení neobsahovala nic, co by ministerstvo zahraničí překvapilo.

Museli jsme žít v situaci neustále se měnícího počtu těch, kteří hledali pomoc a jejichž počet se pohyboval v rámci toho, co jsme byli schopni našimi provizorními prostředky zajistit.

Samotné „uprchlické drama“ započalo v polovině srpna 1989.

Ve Švýcarsku, kde jsem trávil dovolenou, jsem 17. srpna obdržel z ministerstva zahraničí telefonát s pokynem, abych se pokud možno okamžitě vrátil do Prahy, protože se na velvyslanectví zdržovalo asi 70 uprchlíků z NDR. Tendence byla údajně narůstající. A skutečně, když jsem o dva dny později dorazil, bylo zde již 123 osob, které zjevně bez větších obtíží překonaly plot velvyslanectví. To bylo překvapivé a v jistém smyslu to odporovalo tomu, na co jsme byli do té doby zvyklí. Bylo jasné, že přísné pokyny veřejné bezpečnosti byly uvolněny. Jak to bylo možné? K pochopení této změny je třeba mít na zřeteli politickou situaci, ve které se tehdejší pražský režim nacházel: „Glasnost“ a „přestavba“ hluboce znejistily Husákovo a poté Jakešovo vedení, které už u lidí nemělo žádnou důvěru. Od roku 1968 se většina Čechů a Slováků uchýlila k jistému způsobu vnitřní emigrace. Kolem 500 000 vyloučení ze strany po Pražském jaru znamenalo pro přibližně dva miliony lidí sociální sestup a nejednou také finanční nouzi. To byl potenciál, který pro režim představoval trvalé trauma.

V lednu 1977 vznikla tzv. Charta 77, jejíž příznivci byli sice ostře pronásledováni – prezident Havel si jak známo ve vězení odseděl více než pět let-, ale kterou nebylo možné eliminovat s ohledem na pružnost jejích struktur a také z důvodu mezinárodní prestiže, které se její příznivci těšili.

Po návštěvě Gorbačova v dubnu 1987 se projevilo mírné uvolnění vnitřního tlaku. Existoval sice dostatek administrativní šikany, která měla obyvatele přimět k poslušnosti, ale také se ukázalo, že se vedení dostávalo do stavu určité dezorientace, neboť se mu nedostávalo moskevských direktiv. Nabízelo se tedy přátelské sepětí s NDR, která však v ČSSR nebyla

chována v přílišné úctě. To se také projevilo později při politickém řešení německého uprchlického problému. Nápadnou československou nedůslednost způsobila snaha demonstrovat socialistickou solidaritu s NDR a zároveň neohrozit dobré, především ekonomické vztahy se Spolkovou republikou.

Tolik tedy v krátkosti k politickému pozadí, které provázelo určitě největší uprchlický problém, s jakým se nějaké německé velvyslanectví do té doby setkalo, a který, jak se domnívám, přispěl v nemalé míře k destabilizaci NDR a spoluzpůsobil její rozpad.

S každodenním náhlým a rychlým nárůstem nově příchozích – čísla se pohybovala mezi 20 a 50 uprchlíky denně – nám začalo být jasné, že doposud známé logistické problémy nabraly zcela novou dimenzi. Od lidí, kteří u nás hledali útočiště, jsme se dozvěděli o obavách, které byly rozšířeny mezi obyvateli NDR: Po nadcházejících podzimních oslavách 40. výročí vzniku NDR se Honecker zřejmě chystá uzavřít hranice s ČSSR – jedinou zemí, do které směli občané NDR cestovat bez víza. Za těchto okolností bylo nezbytné připravit se na podstatně větší počet uprchlíků.

Na pokyn ministerstva zahraničí bylo velvyslanectví 23. srpna uzavřeno pro styk s veřejností. Československé úřady se okamžitě pokusily toto opatření proti nám zneužít a zpochybnily funkceschopnost velvyslanectví. Záměr, který v těchto rošádách vězel, byl zřejmý. Pospíchali jsme proto se zařízením náhradního ubytování pro naše konzulární oddělení.

Oranžerie velvyslanectví, kterou jsme uvolnili, byla přetvořena na ložnice a příbytky pro uprchlíky. 24. srpna mi ministr Genscher udělil povolení zbudovat v parku stany a další sanitární zařízení. Obojí už velvyslanectví předtím objednalo, takže jsme již 25. srpna mohli šest velkých stanů postavit a prozatím v nich našlo pohodlné místo šedesát uprchlíků. Jeden z těchto stanů sloužil jako škola. Moje žena koupila v Rozvadově kornouty pro prvňáčky, takže jsme je zde mohli hned 1. září uvítat. Vyučovaly manželky zaměstnanců velvyslanectví, které měly učitelské vzdělání.

Avšak nejen v této věci jsme manželky žádali o pomoc: Denně jsme museli udělit více než tisíc víz. Čím méně bylo na velvyslanectví místa, tím obtížnější byla tato práce. Řada manželek se proto uvolila, že věc obstará doma a potom pasy donese na velvyslanectví k podpisu. Moje žena to dotáhla až na 200 nalepených víz denně. Solidarita všech zaměstnanců a jejich rodin v těchto obtížných dnech patří k mým největším zážitkům.

Začali jsme objednávat větší množství potravin, kávy a čaje všeho druhu apod. Přitom nám bylo jasné, že při dále se zvyšující tendenci nebudou doposud praktikované zásobovací

metody únosné. Čerstvé potraviny totiž stále ještě nakupovaly manželky, kolegyně a kolegové v Praze, a my jsme je z části doplňovali o těstoviny a další zboží ze Spolkové republiky. Autobus velvyslanectví jezdil denně do Furth im Waldu, kde jsme nakupovali zeleninu, obrovské množství banánů, sportovní potřeby, hračky atp. Také lidé ve Spolkové republice byli mezitím pochopitelně obeznámeni s naší situací. Nesčetné balíčky s čokoládou, hračkami, knihami a dalšími věcmi nám přicházely přes naši adresu ve Furth im Waldu. Každý stan měl vlastní elektrický vařič, na němž se vařily nejrůznější pokrmy. To vedlo k jakési kuchařské soutěži mezi stany a sloužilo k rozptýlení. Příležitostně jsem musel dělat rozhodčího.

Ve složení uprchlíků se projevovala stále více kvalitativní změna. Zatímco dříve byla řada z nich ochotna opustit velvyslanectví v případě, že jim právník Vogel něco přislíbil, nyní byl zřejmý stále militantnější postoj, který měl za cíl přinutit režim NDR k ústupu. Tito lidé chtěli odcestovat přímo do Spolkové republiky. Jelikož se v tomto směru nic nehýbalo, začali někteří z nich vyhrožovat hladovkou. Ve vší slušnosti se mi omlouvali, že mi to musejí udělat, ale chtěli tímto způsobem upozornit na svůj osud světovou veřejnost. Doba konání Lipského veletrhu se jim jevila jako vhodná. Po dlouhé diskusi se mi podařilo je od jejich záměru odradit. Pochopitelně jsem si však byl vědom výbušnosti této stále se vyhrocující situace.

Počátkem září se změnilo počasí, silně přšelo a park velvyslanectví se proměnil v pole bahna. Díky ochotě místní správy Bundeswehru v Rozvadově, která za všech okolností pomáhala, a také prostřednictvím našeho vojenského atašé jsme získali muniční palety, které jsme použili jako podsady pro naše stany. Stejnou cestou jsme získali také potraviny všeho druhu, spacáky a teplé oblečení. Pochopitelně, že jsme všechno museli převážet pouze civilními nákladními vozy, které však při přejezdu hranic nikdy neměly potíže.

Dne 11. září hlásím ministerstvu zahraničí 434 uprchlíků. Plánovaná návštěva právníka Vogela je očekávána s určitým napětím. Na velvyslanectví dorazil 12. září se svojí manželkou, právníkem Dr. Gregorem Gysim a dalším advokátem z NDR. Během tříhodinového rozhovoru s uprchlíky rozšířil Vogel sice své dosavadní přísliby o podstatné body, přesto ale nadále trval na návratu uprchlíků do NDR, kde měly být zpracovány jejich žádosti o vycestování.

Na základě těchto slibů opustilo velvyslanectví asi 280 osob. Kolem 170 jich odmítalo Vogelovu nabídku přijmout. Jejich průměrný věk byl asi 28 let.

Ted' jsme si tedy mohli na chvíli vydechnout. Tento stav však trval jen krátce. Už 24. září bylo na velvyslanectví opět 865 osob. Vyklidili jsme kanceláře a odstranili z parku keře. Školní výuka probíhala v omezeném rozsahu už jen pro 1. a 2. třídu. Nálada upadala den ode dne. Znovu a znovu jsem musel zasahovat, když se uprchlíci domnívali, že mezi sebou odhalili příslušníka tajné policie. Doposud uplatňovaná restriktivní tisková politika se v zájmu uprchlíků stala dlouhodobě neúnosnou.

Demarše podávané na ministerstvo zahraničních věcí s cílem získat další ubytování nepřinesly žádný výsledek. Byla nám nabídnuta pouze zpřísněná ostraha vstupů, což jsme pochopitelně okamžitě odmítli. V ostatním se projevila určitá bezradnost. Bylo zřejmé, že člověk nakonec stojí v dešti a není ochoten vypít ten pohár německo-německé hořkosti.

Mezitím jsme získali podporu ze strany německého Červeného kříže. Velvyslanectví jednoduše nebylo při stále se zvyšujícím počtu uprchlíků schopno zajistit zásobování nejn nutnějšími prostředky. Spolupráce s Červeným křížem byla výtečná. Vedoucí akce, paní Schroederová, sama předsedkyně sekce Červeného kříže ve Šlesvicku-Holštýnsku, se mnou projednávala všechny podstatné otázky. Doslova ve dne v noci byla na nohou a já jsem se často obával, že tu námahu dlouhodobě fyzicky neustojí. Samozřejmě, že Červený kříž přivezl lékaře, jednoho doktora vyslala také zdravotnická služba ministerstva zahraničí, a konečně také mezi uprchlíky se jich několik našlo.

Situace začala být kritická ve chvíli, kdy jedna z žen začala mít porodní bolesti a ukázalo se, že nikdo nedokáže poskytnout odbornou pomoc. Nakonec jsme ji přesvědčili, aby souhlasila se svým převozem na kliniku. Z té se směla vrátit a ačkoliv nestihla odjezd vlaku 30. září, mohla poté vycestovat i se svým miminkem přes Berlín-Schöneberg do Spolkové republiky. Tuto nebyrokratickou pomoc zorganizoval právník Vogel.

Když Vogel 26. září opět dorazil na velvyslanectví, aby uprchlíky vylepšenými nabídkami přiměl k návratu do NDR, strhne se proti němu ledová bouře nenávisti. Částečně je doslova vypískán a vidí, že se situace v uplynulých dvou týdnech zásadně změnila. Počet těch, kteří se nechají přemluvit k návratu je podstatně menší než množství nově příchozích, jejichž počet nyní překročil 1600. U nás narůstá bezradnost. Také mezi uprchlíky se zvyšuje nespokojenost, která se projevuje různými druhy protestních akcí. Např. všichni muži ze stanu č. 16 si vyholili vlasy, aby tímto ne zcela účinným způsobem dali najevo svoji nespokojenost s politikou československých úřadů.

Holé hlavy působily v každém případě skutečně mučednický, a když potom ještě zmizelo 20 dlouhých nožů na chléb, nepovažovali to někteří z mých spolupracovníků za příliš důvěryhodné. Odrazovali mě od toho, abych do budoucna sám a tak často jako doposud chodil do stanů, protože se obávali, že bych mohl být zajat jako rukojmí.

Na tyto rady jsem pochopitelně nemohl brát ohledy, neboť právě moje návštěvy pomáhaly v táboře udržovat dobrou náladu a sloužily jako hromosvod pro mnohé, kteří si přede mnou zanávali na poměry v NDR. Někteří si chtěli jednoduše jen popovídat o své budoucnosti ve Spolkové republice. Přitom jsem si vždy všiml, jak moc je udivovalo, že s nimi velvyslanec hovoří jako normální člověk. Něco takového, jak sami říkali, v jejich dělnicko-rolnickém státě nikdy neexistovalo. Mimochodem, ty nože na chléb jsme zkrátka opět posbírali. Někteří si je nechávali zkrátka s přesvědčením, že člověk něco takového může potřebovat na krájení chleba.

S narůstajícím počtem uprchlíků vznikla přirozeně jistá anonymita. Osobní vztah, který jsme měli k těm prvním, nebylo možné rozšířit na všechny. Pryč byly časy, kdy se jídelní lístek sestavoval v každém stanu. Jídlo už se podávalo pouze z polní kuchyně, noci byly chladnější, čekání na dvaadvacet toalet bylo delší a místo na přespání stále těsnější. Především se však stále ještě nerýsovalo žádné řešení.

Začala fáze neúspěšných pokusů získat od československé vlády náhradní bydlení pod diplomatickou ochranou. Návštěva státního sekretáře Sudhoffa u jeho protějšku na československém ministerstvu zahraničí zůstala stejně neúspěšná jako všechny ostatní demarše. Pomalu nám začalo být jasné, že už nejde o to, jak zabránit tomu, aby velvyslanectví neprasklo ve švech, nýbrž že právě tlak, který vznikl přílivem uprchlíků, mohl dát do pohybu podstatně větší kolo dějin. Jinými slovy: Šlo jen o to vydržet.

Mezitím byla v New Yorku během valného shromáždění Spojených národů odstartována horečná politická aktivita. Ministři zahraničí Genscherovi se konečně podařilo, především s podporou sovětského ministra zahraničí Ševarnadzeho, dosáhnout řešení uprchlického dramatu, se kterým mohla souhlasit také NDR.

V Praze o tom všem zatím nevíme. U nás mezitím rapidně stoupá počet těch, kteří hledají útočiště. Už jsou zaplněny všechny stupně velkého schodiště. Na každém schodu spí dvě osoby.

29. září se naše delegace v New Yorku dozvídá, že NDR chce 30. září odsouhlasit řešení, které odpovídá Genscherově návrhu. Delegace letí ještě téhož dne do Bonnu, dorazí tam 30. září v 8.00 hod. a letí v 16.00 dál do Prahy. Teď se i my dozvídáme, že se něco hýbe.

Vyzvedám ministra na letišti. V 18.30 přijíždíme na velvyslanectví. Prorážíme si cestu do mého bytu v nejvyšším patře. V 18.58 vstupuje ministr na balkon kupolového sálu zaplněného palandami. Odtud promlouvá k uprchlíkům: „Milí krajané, přišel jsem dnes k vám, abych vám sdělil, že vás dnes čeká vycestování do Spolkové republiky Německo.“ Jásot těch asi čtyř tisíc lidí v parku nelze popsat. Genscher později začne své memoáry větou: „Hodiny na německém velvyslanectví v Praze 30. září 1989 patří k těm nejpohnutějším v mém životě.“

O něco později začal přesun prvních uprchlíků k autobusům, které přistavilo velvyslanectví NDR. Uprchlíci jsou nadšení. Vlaky doprovázejí vysocí úředníci ministerstva zahraničí, státní sekretář Priesnitz z BMB a lidé z velvyslanectví. V 7.00 ráno příštího dne opouští Prahu poslední vlak. Celou noc jsem strávil na různých nástupištích. V 8.00 ulehám ke spánku. Už dlouho nevím, co to vlastně spánek je. Ale už v 10.00 opět vstávám a prohlížím si dvůr, park a budovu. Strašidelné ticho se rozkládá nad pekelným chaosem, který se přede mnou rozprostírá. Nějak mi chyběli uprchlíci - ale to je jistě těžké pochopit. Možná to byla také ta vnitřní prázdnota, kterou člověk cítil po týdnech napětí. Pomocníci z německého červeného kříže pozvali moji ženu a mě, abychom si s nimi dali gulášovou polévku. Byli jsme za to vděční. Zřejmě si všimli, v jakém jsme stavu.

Kolem poledne se před branou velvyslanectví opět nashromáždilo kolem 200 lidí a dožadovalo se vstupu. Přišli pozdě. Po domluvě s ministerstvem zahraničí jsem se pokusil jim vysvětlit, že tento neobvyklý způsob vycestování nebude možné zopakovat.

Kolem 17.00 se brána otevřela a na 300 lidí proudilo kolem mě do parku. V krátkosti z toho chaosu vytvořili opět řádný stanový tábor.

Příštího dne večer jsem hlásil už 1622 a 3. října 3800 až 4000 uprchlíků. Toto druhé dějství dramatu trvalo jen do 4. října, ale pro jeho průběh bylo skoro těžší jej zvládnout než první vlnu. Uprchlíci proudili na velvyslanectví ze všech stran. Už jsme je téměř nemohli spočítat. Když jsem v noci z 2. na 3. října obdržel pokyn definitivně uzavřít bránu velvyslanectví, bylo v budově a v parku 5000 lidí a na prostranství před budovou ještě přes 2000. 3. října kolem 16.30 jsem se na základě důrazné rady lékaře rozhodl otevřít bránu ještě jednou pro ženy a děti, protože teploty mezitím kriticky poklesly. Na 600 žen a dětí se dostalo na zcela přeplněnou plochu. Musel jsem je ubytovat v kotelně, která byla jediným zbylým prostorem. Když konečně 4. října v 18.30 začal odjezd těchto lidí, hygienické podmínky už byly katastrofální. Zásobování a úklid se staly téměř nemožnými. A přece: Vůbec nevznikla panika. Spolupráce s velvyslanectvím NDR a bezpečnostními složkami ČSSR byla

pragmatická a účinná. Světový tisk nebral tuto druhou výjezdovou akci skoro na vědomí. Po jejím skončení zavedla NDR vízovou povinnost pro cesty do Československa. Proud uprchlíků se tím zastavil. Jen několik málo lidí přešlo přes zelenou hranici. Ti mohli 28. října 1989, vybaveni legálními doklady pro vycestování vydané velvyslanectvím NDR v Praze, autobusem nebo vlastním vozem překročit hranici do Spolkové republiky Německo. Doprovázel jsem tento konvoj až do Waidhausu a pokračoval pak se svou ženou dál na další část své srpnové dovolené, kterou mi ministerstvo zahraničí povolilo. Záležitosti na nyní prázdném velvyslanectví jsem přenechal mému stálému zástupci Dr. Arminovi Hillerovi.

Dne 1. listopadu NDR opět zrušila vízovou povinnost pro cesty do ČSSR. Na velvyslanectví se okamžitě znovu přihnala vlna lidí hledajících útočiště, kterou nakonec nebylo možné udržet pod kontrolou. Už 3. listopadu odpoledne bylo na velvyslanectví více než 5000 osob. Hiller se pokoušel, tak jako my dříve v demarších, prosadit alespoň dočasně tzv. „tělocvičnové řešení“. K tomu už nedošlo. Na ministerstvu mu naznačili, že všechny politické instance nepřetržitě zasedají. Jde o to rozhodnout v otázce uprchlíků společně s Moskvou a Pankowem. Dne 3. listopadu ve 21.00 byl Hiller předvolán k vyžádané schůzce se zástupcem ministra zahraničí ČSSR. Jak rozhovor, tak i jeho výsledek byly krátké. Lidé, kteří byli u nás na velvyslanectví, směli vycestovat z Prahy do Spolkové republiky přímo bez zajišťky. Atmosféra při rozhovoru byla – jak Hiller později uvedl – pod bodem mrazu.

Ještě téže noci oznámil z „Genscherova balkonu“ toto ničím nepodmíněné rozhodnutí o vycestování, přičemž upozornil na jeho historický význam. Někteří odcestovali okamžitě. K přechodu hranice jim stačily osobní doklady NDR nebo pas. Pozdější návrat do NDR jim byl zaručen. V následujících dnech (až do 9. listopadu 1989) vycestovalo denně mezi 2000 a 4000 osobami. Těžiště úkolů velvyslanectví se nyní nacházelo na Hlavním nádraží v Praze.

Nová pravidla o vycestování, která byla oznámena 3. listopadu a ihned vstoupila v platnost, měla právně a politicky zásadně novou kvalitu. Kdo chtěl opustit NDR, nastoupil jednoduše do vlaku, který jel do Prahy, a tam ho zaměstnanci velvyslanectví nasměrovali do přistavených vlaků, které ho bez obtíží dopravily do Spolkové republiky. Šlo už jen o to, že to byla zajišťka přes Prahu. Hans-Dietrich Genscher hovoří ve svých vzpomínkách o proudu uprchlíků jako o politickém pramenu, který vytryskl z Prahy, tohoto nejevropštějšího ze všech evropských měst.